

Afrika'nın Melez Yüzü, 'MENA': Makro İktisadi Göstergelere ve Küresel Endekslere Göre 'Manası'

İrfan KALAYCI¹

Öz

Dünyanın en karma (ve belki de en karışık) bölgesi “MENA”dır. MENA, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın kısaltmasından oluşmaktadır. O, Afrika'nın melez yüzüdür. Bu bölgede yer alan yirmi civarındaki ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan birçok ortak ve farklı özelliği vardır. Bu çalışmada, MENA'nın özellikleri, sadece makro iktisadi göstergeler ışığında ortaya konulmaktadır. Burada ele alınan göstergelerden bazıları şunlardır: Gayri safiyurtiçi hâsıla, istihdam, yoksulluk, maliye, vb. Bu göstergeleri desteklemek amacıyla; iktisadi özgürlük, yolsuzluk, küresel barış ve insani gelişmişlik gibi önemli uluslararası endekslere de yer verilmiştir. Bütün bu göstergelere göre, MENA'nın gerçek 'manası' şöyle şekillenmektedir: MENA ülkeleri, dünya uygarlığının ilk tohumlarını atmış olabilirler, fakat günümüzde, petrol zengini olanları hariç tutulursa, dünya kalkınma liginin alt sıralarında yer almaktadırlar. Kısacası, Batı'nın dürbünlerinden bakıldığında, genellikle yoksul ve geri bir MENA gözükmektedir.

Anahtar kelimeler: *MENA, makro iktisadi göstergeler, iktisadi özgürlük ve insani gelişmişlik gibi endeksler.*

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Hybrid Face of the Africa, ‘MENA’: ‘Its Sense’ in Respect of Macro Economic Indexes

Abstract

The world’s most diverse (and perhaps the most complex) region is “MENA”. MENA, consists of shortening of Middle East and North Africa. It is a hybrid face of Africa. In the region there are almost twenty countries and they have many common and different features in socio-economic and political aspects. In this study, properties of MENA have been revealed only in the light of the macro-economic indicators. Some of the indicators considered here are as follows: Gross domestic product, employment, poverty, finance, and so on. In order to support these indicators, international indices like global economic freedom, corruption, global peace and human development are also included. According to all these indicators, real ‘meaning’ of MENA is shaped as follows: MENA countries have fired the first seeds of world civilization, but today, except the oil-rich ones, they are located lower ranks in the development league of the world. In short, with the Western binoculars, a poor and underdeveloped MENA is seen.

Keywords: *MENA, the macro-economic indicators, indices such as economic freedom and human development.*

1. Giriş

Afrika denilince, genellikle, kara derili ve yoksul insanların yaşadığı, çağın gerisinde kalmış ve az gelişmiş ülkelerin oluşturduğu coğrafya akla gelir. Fakat bir kıta alt bölgelere ayrıldığında ya da sentez bölgeleşmeye konu edildiğinde, farklı bir yapı ile karşı karşıya kalınabilir. Nitekim birçok benzer özelliğinden dolayı “Orta Doğu (*Middle East*) ve Kuzey Afrika (*North Africa*)” ülkeleri bir araya getirilip “MENA” adlı bir dünya bölgesi oluşturulduğunda, Afrika’nın katıksız ‘benzer’ (homojen) olmadığı, aynı tornadan çıkmış ‘niteliksiz’ bir ürün sayılmadığı, siyahları kadar beyaz insanları da barındıran ve ırk-millet bağlamında melez bir bölge olduğu, ayrıca bugünkü dünyanın ulaştığı uygarlığın ilk tohumlarını temsil ettiği anlaşılacaktır. Ancak, ulusal gelirden istihdama, maliyeden yoksulluğa uzanan bir dizi makro iktisadi göstergeye ve onları destekleyen iktisadi özgürlük, yolsuzluk, barış, insani gelişmişlik gibi küresel endekslere göre incelendiğinde, MENA ülkelerinin durumu, genel olarak “kronik hasta” durumunu andırmaktadır.

“MENA”, coğrafi sınırları Fas’tan Pakistan’a dek uzanan ve (hem Kuzey Afrika’da hem de Güney Batı Asya’da konuşlanmış) yaklaşık yirmi ülkeyi kapsayan geniş bir bölgenin özgün adıdır. (MENA haritası için bkz. Ek-A.) Bu özelliğinden dolayı zaman zaman “Geniş Orta Doğu” (GOD) olarak da dillendirilmektedir. GOD, ABD’nin –Bush dönemi ile özdeşleştirilen- ‘tarihi’ ve aslında daha çok da ‘talihsiz’ ilk şahin dış politikası belgesi sayılan ‘*Büyük Orta Doğu Projesi*’ (BOP) ile de örtüşmektedir. Bu Proje aracılığıyla, dünya nüfusunun neredeyse %10’nuna denk gelen (500 milyondan fazla bir nüfustan oluşan) bir coğrafyaya, -bir bakıma Amerikan demokrasisi şablonu ya da ABD’nin küresel çıkarlarının tatmin süreci demek olan- ‘*Yeni-Yeni Dünya Düzeni*’ paradigmasına uygun olarak müdahale edilmesi amaçlanmıştır. Geniş ölçekli MENA’daki (Afganistan, Tunus, Mısır, Suriye, vs.) siyasal karışıklıklara ve iktisadi istikrarsızlıklara bakılırsa, bu müdahalenin zaten-çoktan başlamış olduğu anlaşılacaktır.

Eğer Dünya Bankası (WB) Grubunu’nun sınıflandırması esas alınır- sa, MENA bölgesi; alfabetik sırayla; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin (West Bank and Gaza), Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen’den oluşmaktadır. (Dikkat edilirse, WB listesinde, AB üyesi Malta yer alırken, AB aday üyesi Türkiye ise yer almamaktadır. Bazı sınıflandırmalarda da Türkiye ve Kıbrıs’ın yanı sıra Kafkas ülkeleri MENA kapsamına alınmıştır.)

Bu incelemede, dünyanın en büyük ve ‘paradoksal’ bölgelerinden biri sayılan “MENA”ya, başat makro iktisadi göstergeler ve küresel endeksler ışığında değişik ‘mana’lar (anlamlar) verilmeye çalışılmıştır. Böylece, MENA ülkelerinin dünyanın diğer bölgelerine göre ne kadar farklılık ve benzerlik arzettiği yönünde çeşitli fikirler-sonuçlar elde edilebilecektir.

2. MENA’nın Genel Özellikleri

MENA çok katmanlı ve karmaşık bir bölgedir, fakat toplumsal, siyasal-hukuksal ve iktisadi düzen ve gelişmişlik düzeyi bakımından homojen değildir. MENA’da neredeyse her alanda ikili (dualistic) yapı egemendir ve bu durum, onun ayırt edici temel özelliklerinden biri haline gelmiştir. Örneğin MENA ülkelerinin bir bölümü monarşi, diğer bir bölümü cumhuriyet rejimi ile yönetilmektedir. Cumhuriyet rejimi altındaki ülkelerin büyük bölümü de çağdaş-evrensel demokrasiden yoksundur. Monarşik ülkelerde geçerli olan dinsel hukuk, bazı cumhuriyetlerde de geçerlidir. Sosyo-ekonomik planda; halen feodal toplum evresinde olanların yanında, kapitalistleşme sancısı çeken ekonomiler de bulunmaktadır. MENA bölgesinde yoksulluk adeta içselleştirilmiş iken, Körfez ülkelerinde ise gelişmiş Batı (Kuzey) ülkelerini aratmayan bir lüks yaşam egemendir. MENA ülkeleri, sanki ‘Amerikanca’ ve ‘Avrupacı’ diye iki zıt kampa ayrılmış durumdadır; zira onlar kendilerini Amerikalıların ve Avrupalıların parasına (Dolar ve Avro), dolayısıyla ‘insafına’ terk etmişlerdir. Bütün bu farklılaşmalara ve çelişiklere rengini veren aslında büyük ölçüde makro iktisadi gelişmelerdir. Bu gelişmelerin düzeyi, doğal olarak, teknik göstergeler ile ölçülmektedir.²

MENA, daraltılmış sınırlarına göre, 540 milyona yakın insanıyla dünya nüfusunun %6’sını temsil etmektedir. Bu bölgede en kalabalık nüfuslu ülke yaklaşık 80 milyonu ile Mısır, en az nüfuslu ülke ise 1,3 milyon kişiyle Bahreyn’dir.³ Dünya Bankası’nın (WB) 2009 yılı istatistiklerine göre; doğumda beklenen ömür ortalaması dünya için 69 iken MENA için 71 yıldır. (Arap dünyası 69, Sahra altı Afrika 53, Doğu Asya ve Pasifik 72, Latin Amerika ve Karayipler 74, Euro bölgesi ve OECD üyeleri 79.) Nüfusun kentsel-kırsal dağılımına bakılacak olursa; MENA’nın toplam nüfusunun %58’i kentte, %42’si kırdan yaşamaktadır. Kentleşmenin en yüksek olduğu bölgeler %79 ile Latin Amerika ve Karayipler ve %74 ile Avrupa Birliği

² Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Kalaycı, ‘Avrupalı Türkiye’ Ekseninde Orta Doğu’nun Ekonomi Politikası, Ankara, Nobel Yayınevi, s.116-118.

³ Diğer ülkelerin nüfusları (milyon kişi olarak) şöyledir: Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) 5, Cezayir 35,4, Fas 32,2, Filistin (Gaza) 1,7, Irak 31,2, İran 77, İsrail 7,7, Katar 1,7, Kuveyt 3,6, Lübnan 4,2, S.Arabistan 27,2, Suriye 22,5, Tunus 10,4, Umman 2,9, Ürdün 6,4, Yemen 23,6.

(AB), en düşük olduğu bölgeler %29 ile en-az gelişmiş ülkeler (LDC) ve %30–37 ile G.Asy ve Sahra-altı Afrika'dır.

3. Sosyo - Ekonomik Yapı

MENA, kendi içinde sosyo-ekonomik, siyasal, iklimsel ve coğrafi yapısı benzeşse de, doğal ve beşeri kaynak mülkiyeti, insan sermayesi ve becerileri, iktisat politikaları ve kurumlar, gelir düzeyi ve bölüşümü bakımından önemli ölçüde farklılaşan ülkelerden oluşan bir bölgedir. Bölge önemli ölçüde petrol mülkiyeti etrafında kalkınmasını sürdürmektedir. Arap ve Fars topraklarında çıkan petrol, MENA'nın özdeşleştiği temel hammadde sayılmaktadır. Petrolün çıktığı her ülke, tarih boyunca, yabancı ülkelerin emperyal-kolonyal-savaş planlarının bir parçası olmuş ve aynı zamanda her petrol ülkesi kendi içinde de sınıfsal çelişkilere ve isyanlara sahne olmuştur. Petrol, Arap dünyası için bir 'silah'tır ve bu silahı, onu elinden almak isteyen Batılı yabancılara karşı korumak isterken yine Batı'nın silahları ile korumayı tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu bölgede petrol, mülkiyetini elinde bulundurma derecesine göre hem zenginlik hem de yoksulluk demektir. Petrol olmayınca, büyük bir olasılıkla, MENA diye bir bölge de olmaz.

MENA bölgesi doğal kaynak zenginliği, emek bolluğu ve gelir düzeyi açısından dört grupta toplanabilir:⁴

- Kaynak yoksulu ve emeği bol olan ya da yükselen piyasalar (emerging markets): Fas, Filistin (West Bank and Gaza), Lübnan, Mısır, Tunus, Ürdün.
- Kaynak zengini ve emeği bol olan ya da geçiş ekonomileri (transition): Cezayir, Irak, Suriye.
- Kaynak zengini ve emek ithalatçısı ekonomiler: Zengin-Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri-GCC (BAE, Katar, Kuveyt, S.Arabistan, Umman) ve Libya.
- Düşük gelirli ülkeler (LICs): Cibuti, Moritanya, Komor Adaları, Somali, Sudan ve Yemen.

MENA'nın alanı geniş olmasına karşın, tarıma elverişli topraklarının toplam alana oranı (WB'nin 2008 yılı verilerine göre) %23 olup D.Asy ve Pasifik bölgesinin yarısı kadar iken, OECD (%36) ve dünya ortalamasının

⁴ Sami Bibi and Mustapha K. Nabli, "Equity and Inequality in the Arab Region", ERF-Economic Research Forum (Cairo), *ERF Policy Research Report*, PRR No. 33, February 2010.

(%38) oldukça altındadır. Bu konuda en şanslı bölgeler ise %44 ile AB ve %55 ile G.Asya bölgesidir. Orman alanı bakımından ise MENA daha fazla şanssız; çünkü (2010 verilerine göre) toplam alana oranla sadece %2,4'lük bir paya sahiptir. Oysa Arap dünyasının ormanlık alanı bile bunun 2,5 katıdır. OECD ve Dünya ortalaması %31 iken, en geniş ormana sahip bölgeler L.Amerika-Karayıpler (%47) ve Avrupa-Orta Asya'dır (%39).

Yenilebilir iç-tatlısu balıkçılığı kaynakları bakımından MENA oldukça 'yoksun' bir konumdadır. WB'nin 2007 yılı verilerine göre, kişi başına tatlısu balıkçılığı kaynakları dünya ortalaması 6511 m³ ve OECD ortalaması yaklaşık 9 bin m³ iken MENA için sadece 709 m³'tür. (AB'de 3.000 m³, L.Amerika ve Karayıpler'de ise 24.000 m³'tür.)

Önemli bir refah göstergesi de sayılan "kişi başına düşen (1 kg petrole eşit) enerji" bakımından, MENA bölgesi Sahra-altı Afrikadakilerin iki katı ve Avro bölgesindekilerine göre –neredeyse 1/3'e denk gelecek şekilde- yılda 1329 kg eşit enerji tüketmektedir. Dünya ortalaması 1835, OECD ortalaması 4318'dir. (Ayrıca, parasal harcama bazında bkz. Tablo 1.) Çağdaş teknolojiye uyum ve bilgisayarlaşma bakımından özel bir yeri olan internet kullanımına göre ise, 2009 yılında her 100 kişiden 22'si internet kullanıcısı olduğu MENA, 27 olan dünya ortalamasının altında gözükmektedir. (AB ve OECD ortalaması yaklaşık 67, Sahra-altı Afrika'da 9 ve en-az gelişmiş ülkeler grubu olan LDC'de 2–3 kişidir.)

4. Makro İktisadi Göstergelere Göre MENA

Bu çalışmada MENA'nın makro iktisadi yapısı hakkında temel ipuçlarını verebilecek düzeyde sayılan toplam ve kişi başına düşen ulusal gelir, enerji kullanımı, yoksulluk oranı, işsizlik ve istihdam, dış ticaret, finans, devlet maliyesi, vb. göstergeler incelenmiştir.

MENA, Batı'dan bakıldığında, büyük ölçüde 'orta gelirli ülkeler' grubu olarak algılanmaktadır. WB istatistikleri de bu algıyı doğrulamaktadır. WB'nin hesaplamalarına göre, dar kapsamlı MENA, (irili ufaklı 13 ülke⁵ ve 330 milyondan oluşan nüfusuyla), 2009'da yaklaşık 1.1 trilyon dolarlık gayri safiyurtiçi hâsıla (GSYH) yaratmıştır. Bu, 310 milyonluk ABD'nin neredeyse 1/12'sine, 82 milyonluk Almanya'nın da 1/3'üne eşittir. (Bir başka deyişle, ABD tek başına, MENA'nın elde ettiğinin 12; Almanya ise 3 katı gelir elde etmiştir.) Öte yandan, MENA bölgesinde yaşayan bir insan yıllık ortalama 3600 \$ elde etmektedir. Bu, bir Avrupalıya göre yaklaşık 1/10,

⁵ Fas, Cezayir, Cibuti, Filistin bölgesi (West Bank ve Gazze), İran, Irak, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus, Ürdün, Yemen.

Latin Amerikalıya göre yarısı, fakat en-az gelişmiş ülkelere (LDC) göre ise 5 katı kadardır (Tablo 1). Öte yandan, Arap ekonomistlerinin 2000'lerin başında yaptığı bir gelir bölüşümü araştırmasına göre,⁶ MENA'da (6 ülkeli) ortalama harcama (kişi başı, aylık) 115,3 \$ iken, Latin Amerika'da (16 ülkeli) 172,7, Asya (8 ülkeli) 97,7, Afrika'da (18 ülkeli) ise 75 \$'dır. Bu rakamların, yoksulluk sınırının yaklaşık iki katı olarak gerçekleştirildiğine işaret edilmiştir.

Tablo 1: MENA ve diğer bölgelerde kişi başına gelir, enerji kullanımı ve yoksulluk oranı

	Kişi başına düşen GSMH, cari fiyatlarla, 2009, \$	GSYH bazında enerji kullanımı (1 kg petrole eşdeğer; 2005 yılı satın alma gücü paritesiyle), 2008–2009, \$	Kişi başına yoksulluk oranı (toplam nüfusa oranla) (Satın alma gücü paritesiyle günde 1.25 \$ ve 2 \$ ile geçinen nüfus, 2005 yılı, %)
MENA	3597	4,7	3,6 ve 16,9
Arap Dünyası	5250	4,6	-
Sahra-altı Afrika	1125	3,2	50,9 ve 72,9
D.Asya ve Pasifik	3163	3,8	16,8 ve 38,7
G.Asya	1107	5,2	40,3 ve 73,9
Latin Amerika ve Karayipler	7007	7,6	8,2 ve 17,1
Avro Bölgesi	38872	8,4	3,7 ve 8,9
AB	34358	8,4	(Avrupa ve Orta Asya)
En az gelişmiş ülkeler (LDC)	639	3,9	-
OECD	34522	6,9	-
Dünya	8732	6,9	-

Kaynak: World Bank, <http://data.worldbank.org/region/MNA>

MENA ülkelerinde ciddi bir istihdam sorunu bulunmaktadır. Bunun temel değişkenleri işsizlik ve eksik istihdamdır. WB kaynaklarına göre,

⁶ Ali A.Ali and Ibrahim A.Elbadawi, "Poverty in the Arab World: The Role of the Inequality and Growth", İsmail Sirageldin (Ed.), *Human Capital: Population Economics in the Middle East*, London, I.B.Tauris, 2002, pp.62–96.

MENA, OECD ortalamasından iki puan daha yüksek bir işsizlik stoğunu (%10,6) ve yine OECD ortalamasının iki katından fazla istihdam edilmeyi bekleyen (kırılgan istihdam) nüfusu (%37) barındırmaktadır. Kadının emek piyasasında istihdamına olanak verenler içinde,⁷ muhafazakâr toplumsal yapısının da etkisiyle, bu olanağı en az veren bölge (Dünya ortalamasının yarısı kadar, %26) MENA olmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: MENA ve diğer bölgelerde işsizlik, kırılgan istihdam ve kadın istihdamı oranları

	İşsizlik oranı, %, 2009	Kırılgan istihdam (İstihdama açık nüfus) oranı, %, 2008	Kadın nüfusunun (15 yaş+) emek piyasasına katkısı, %, 2009
MENA	10,6	37	26
Arap Dünyası	10,4 (2007)	-	26
Sahra-altı Afrika	-	-	61
D.Asya ve Pasifik	4,6	-	64
G.Asya		-	35
Latin Amerika ve Karayipler	7,9	30	52
Avro Bölgesi	9,4	11	49
AB	8,9	12	50
En az gelişmiş ülkeler (LDC)	-		63
OECD	8,1	15	-
Dünya	-		52

Kaynak: World Bank.

Mal ve hizmet ticareti bir ülke için önemli bir gelir kaynağıdır. Salt mal ticaretinden sağlanan gelirin toplam gelire (GSYH'ye) oranı, 2009'da dünya ortalaması %43 iken, MENA için %54 civarındadır. İleri teknoloji üretimi ve ihracatı alanında MENA ülkeleri ya da özelde

⁷ Benzeri bir durum, kadının ulusal parlamentolardaki (sandalye) temsiline bakıldığında da ortaya çıkmaktadır: WB verilerine göre, kadın parlamenter oranında 2010 dünya ortalaması %19 iken, Tablo 2'de adı geçen bölgeler arasında bu ortalamanın altında olan sadece MENA (%9) ve Arap dünyası (%11) gözükmektedir. (LDC'de bile bu oran %20; AB ise, OECD ortalaması olan %23'ten 1 puan ileridedir.)

Arap ülkeleri oldukça zayıftır: Toplam mamul ihracatına kıyasla sadece %2 gibi sembolik bir oranda ileri teknoloji üretmişlerdir ki, bu, bilişim teknolojilerinde markalaşmış D.Asya ve Pasifik bölgesininin 16'da 1'ine, dünya ortalamasının da 10'da 1'ine eşittir (Tablo 3). Bu gelişme, aşağıda da ifade edildiği gibi, Arap bölgesi ülkelerinin bilimsel-tekno- lojik araştırma-geliştirme (ArGe) alanındaki toplumsal ataletinden ve düşük devlet-özel sektör bütçelerinden kaynaklanan yapısal bir sorun arz etmektedir.

Tablo 3: MENA ve diğer bölgelerde mal ticareti ve ileri teknoloji ihracatı

	Mal ticareti (GSYH'ye oranı), %, 2009	İleri teknoloji ihracatı (İmalat ihracatına oranla), %, 2009
MENA	53,5	2
Arap Dünyası	76,4	2
Sahra-altı Afrika	52,7	6
D.Asya ve Pasifik	51,4	32
G.Asya	31,0	-
Latin Amerika ve Karayipler	33,6	13
Avro Bölgesi	57,1	16
AB	56,3	17
En az gelişmiş ülkeler (LDC)	52,4	-
OECD	38,7	19
Dünya	42,8	20

Kaynak: World Bank.

MENA ülkelerinde finans sektörü büyük ölçüde serbest piyasacı (kapitalist) ilkelere göre çalışsa da devletin kontrolündedir. Yatırımlar belirli ölçüde banka kredileri ile finanse edilmektedir. Ancak bankaların sağladığı kredilerin GSYH'ye oranı, dünyada 1,5 kattan fazla (%170) iken, MENA'da %50 bile değildir. Finans sektörünün diğer önemli parçası borsadır ve borsaya kayıtlı şirketlerin değeri (GSYH'ye oranla) MENA için %38 civarında olup OECD ve dünya ortalamasının yarısı kadardır (Tablo 4).

Tablo 4: MENA ve diğer bölgelerde finans sektörü: banka kredileri ve şirketlerin borsa değeri

	Bankalar tarafından sağlanan iç kredi, (GSYH'ye oranla) 2009, %	Listeli şirketlerin borsa değeri (market capitalization) (GSYH'ye oranla), 2009, %	Özel sektöre açılan iç kredi, (GSYH'ye oranla) 2009, %
MENA	40,9	38,0	34,5
Arap Dünyası	44,9	65,8	48,3
Sahra-altı Afrika	78,5	148,9	65,1
D.Asya ve Pasifik	134,2	91,0	117,0
G.Asya	65,6	73,3	43,5
L.Amerika ve Karayipler	67,1	52,9	40,8
Avro Bölgesi	152,0	49,3	133,1
AB	157,9	60,0	141,1
En az gelişmiş ülkeler (LDC)	29,1		21,9
OECD	199,1	83,3	162,3
Dünya	169,9	85,2	138,2

Kaynak: World Bank.

MENA devletleri, tartışmasız bir şekilde, askeri harcamalarda ‘cömert’, fakat bilim ve teknoloji harcamalarında ise ‘cimri’ davranmaktadırlar. Özellikle petrol ülkeleri petrol zenginliklerini Batı’nın ileri silah teknolojileri ile korumak için bütçelerinden büyük paylar ayırmaktadırlar. Örneğin sadece Arap dünyası, 2009’da MENA’nın 2, D.Asya ve Pasifik’in 3, Avro bölgesinin ise 4 katı kadar (GSYH’ye oranla %6,3) bir askeri harcama yapmışlardır (Tablo 5). Oysa aynı hassasiyeti bilim ve teknoloji yatırımları için göstermemişlerdir. Nitekim bir fikir vermesi için belirtmek gerekirse, UNESCO ve WB’den elde edilebilecek derleme verilere göre, Arap-İslam dünyası⁸ 1996–2003 döneminde ortalama %0,4 gibi sembolik bir değerde ArGe harcaması gerçekleştirmiştir.

⁸ Genel olarak, şimdiki adı “İslam İşbirliği Teşkilatı” olarak değiştirilen “İslami Konferansı Örgütü” (İKÖ) üyesi 20 ülke.

Tablo 5: MENA ve diğer bölgelerde kamu (askeri ve bilim-teknoloji) harcaması

	Askeri harcaması (GSYH'ye oranla), 2009, %	Bilim ve Teknoloji harcaması (GSYH'ye oranla), 2007, 2008, %	Kasa açığı (-) (GSYH'ye oranla) 2009, %
MENA	3,5	-	-3,0
Arap Dünyası	6,3	-	-
Sahra-altı Afrika	1,7	-	-1,0
D.Asya ve Pasifik	1,9	1,44	
G.Asya	2,6	0,79	-4,6
L.Amerika ve Karayipler	1,5	0,68	-
Avro Bölgesi	1,7	1,68	-5,2
AB	1,8	1,75	
En az gelişmiş ülkeler (LDC)	2,1	-	-
OECD	2,7	2,29	-7,7
Dünya	2,6	2,07	-7,1

Kaynak: World Bank.

5. MENA'yı Endekslemek

MENA, dünyanın en özel, en sorunlu ve en dikkate değer bölgelerinden birisidir. Küresel çapta ve çeşitli alanlarda gerçekleştirilen endekslemelerle bu durumu doğrulamak mümkündür. Aşağıda iktisadi özgürlük, küresel yolsuzluk, küresel barış, küresel rekabet ve insani gelişmişlik alanında olmak üzere beş temel endeks incelenmiştir. Uzmanlara göre, bu endekslere bakılarak, dünya ülkelerinde birey-devlet ilişkileri, sosyo-ekonomik yapıdaki iyileşmeler, uluslararası yumuşama-gerginlik, toplumun refah ve mutluluk düzeyleri hakkında –öznel (subketif) de olsa- ortalama bir kanaat edinmek mümkün olmaktadır.

5.1. İktisadi Özgürlük Endeksi

İktisadi açıdan özgür olan bir toplumda her insan bireysel tercih, güç ve becerisi doğrultusunda kararları kendisi verir, seçimini kendisi yapar. Özgür ve açık toplumun kurumları bireyler üzerinde hiçbir şekilde ırk, din, dil, cinsiyet, vb. açılardan ve kötü anlamda ayrımcılık yapmaz, onlara her türlü iş ve aş fırsatı yaratır.

Büyük ölçüde bu mantıktan hareket eden Heritage Vakfı ve Wall Street gazetesi her yıl ortak raporla çok boyutlu dünya iktisadi özgürlük endekslerini yayımlarlar. “2011 İktisadi Özgürlük Endeksi” raporu,⁹ 10 temel özgürlük bileşeni ve yüzü aşkın ülke (ve onların oluşturduğu bölge) verilerini kapsamaktadır. İktisadi özgürlüğün üç temel ilkesine, yani devlete karşı bireyin ve bireysel hakların ön plana çıkarılması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve şeffaf rekabetin inşa edilmesine vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede 2011 endekslerine göre dünyanın en özgür (free) ekonomilerinin başında, sırayla Hong Kong, Singapur, Avusturalya, Yeni Zelanda, İsviçre ve Kanada gelmekte; onları İskandinav ülkeleri ve ABD izlemektedir.

İktisadi özgürlük kavramı, “*anarşi değil, özerklik*” anlayışına bağlı olarak 10 bileşenden oluşmaktadır: İş serbestliği (business freedom), ticaret serbestliği (trade freedom), hükümet desteği ve vergiler (fiscal freedom), hükümet harcamaları serbestliği (government freedom), parasal serbestlik (monetary freedom), yatırım serbestliği (investment freedom), mali serbestlik (financial freedom), mülkiyet hakları serbestliği (property freedom), yolsuzluk-rüşvetten kaçınma (freedom from corruption), işgücü serbestliği (labor freedom). Toplam endeksi oluşturan her iktisadi özgürlük bileşeni “0” ile “100” arasında bir puanla değerlendirilmiştir. “0”dan “100”e doğru yükseldikçe özgürlük artmakta, aksine ise düşmektedir. Grafik 1’de, dünya ölçeğinde iktisadi özgürlükler endekslenmiştir. Buna göre, dünya 2011’de en fazla özgürlüğü 76,3 puanla vergisel (fiskal) alanda, en az özgürlüğü ise yolsuzluktan (corruption) kaçınma alanında yaşamıştır.

Grafik 1: Dünya genelinde iktisadi özgürlük endeksindeki gelişmeler

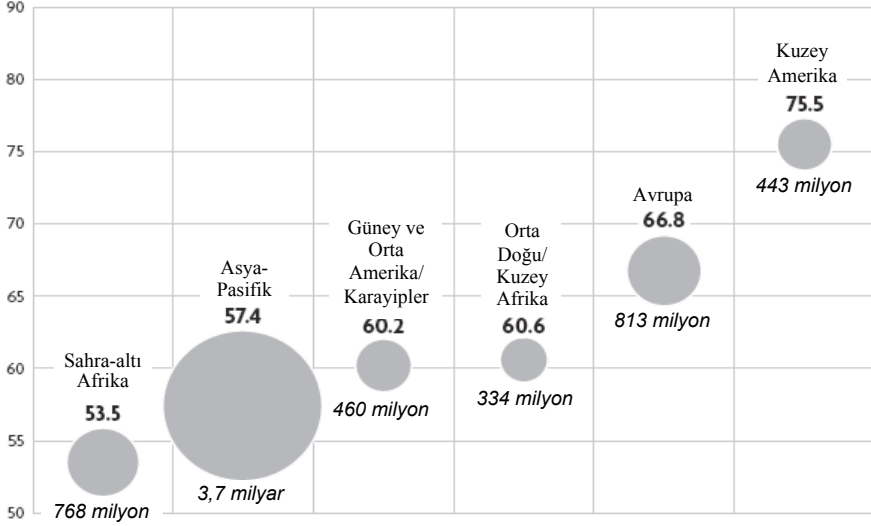
İktisadi özgürlük bileşenleri	2011 endeksi	2010 yılına göre değişim
İş serbestliği	64.3	- 0.3
Ticaret serbestliği	74.8	+ 0.6
Hükümet desteği ve vergiler	76.3	+ 0.9
Hükümet harcamaları serbestliği	63.9	- 1.1
Parasal serbestlik	73.4	+ 2.8
Yatırım serbestliği	50.2	+ 1.3
Mali serbestlik	48.5	- 0.1
Mülkiyet hakları serbestliği	43.6	- 0.2
Yolsuzluk-rüşvetten kaçınma	40.5	değişiklik yok
İşgücü serbestliği	61.5	- 0.6

Kaynak: Heritage-WSJ, 2011.

⁹ Terry Miller, Kim R. Holmes, *2011 Index of Economic Freedom: Promoting Economic Opportunity and Prosperity*, (A. B. Kim, B. Riley, J.M. Roberts ve C. Walsh’in katkısıyla), The Heritage Foundation-The Wall Street Journal (WSJ), 2011. (Aşağıda konuyla ilgili tablo ve grafiklerin altına kurumsal isimler olarak “Heritage-WSJ” kısaltması yazılmıştır.)

Dünya iktisadi özgürlük liginde, 2011 raporuna göre, MENA 60,6 puanla orta sıralarda yer almaktadır. En özgür bölge Kuzey Amerika (75,5), en sorunlu bölge Sahra-altı Afrika (53,5) sayılmaktadır (Grafik 2).

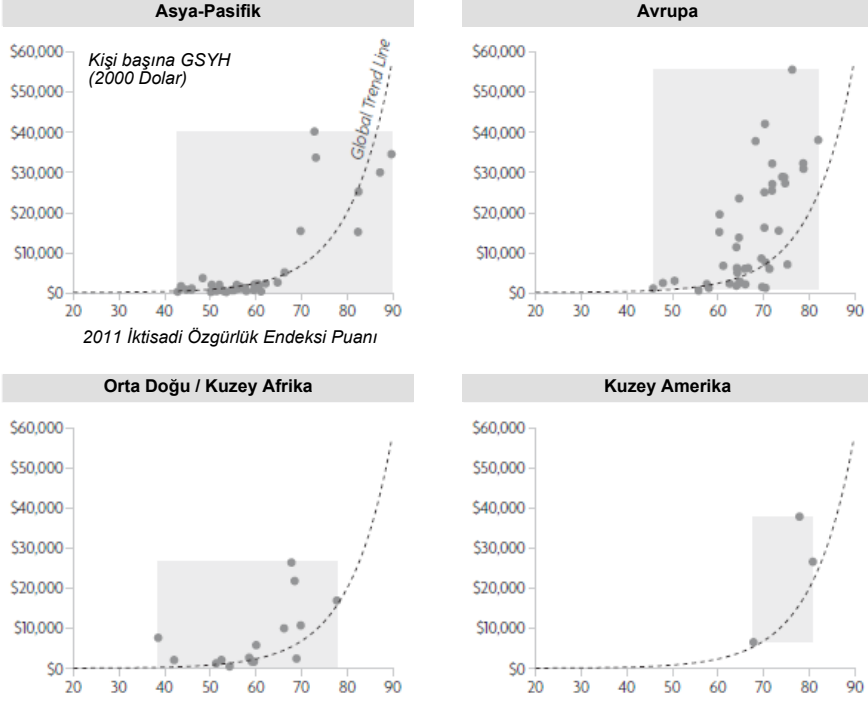
Grafik 2: Dünya bölgelerine göre iktisadi özgürlük endeksi

Kaynak: Heritage-WSJ, 2011.

İktisadi özgürlüğün refah düzeyi ile paralel geliştiğini unutmamak gerekir. Gerçekten de, kişi başına GSYH'nin (GDP per capita) arttığı bölgelerde iktisadi özgürlüğün de yükseldiği, aksi halde ise düştüğü, *küresel eğilim çizgisi* (global trend line) yoluyla izlenmektedir. Örneğin, MENA'da gelir düzeyi 10 bin doların altında olan sosyo ekonomik gelir grupları için küresel özgürlük endeksi 50–70 puana işaret ederken, gelir grupları 10 bin doların üzerine çıktığında endeks de yükselmektedir. (Karşılaştırma için Grafik 3'te Asya-Pasifik, Avrupa ve K.Amerika bölgelerine bakılabilir.)

Grafik 3: Kişi başına GSYH (per capita GNP) ile iktisadi özgürlük endeksi ilişkisi

Kaynak: Heritage-WSJ, 2011.

MENA ülkelerinin 2011 iktisadi özgürlük performansı aynı değildir. MENA'nın en özgür ülkesi, dolayısıyla 1.si olan Bahreyn 77,7 puanla dünya 10.sudur. Onu diğer zengin küçük Körfez ekonomileri izlemektedir. Rejim sorunu yaşayan Mısır, Tunus, Suriye, Libya hem kendi bölgesinde ve hem de dünya genelinde sonuncu sıralarda yer almaktadırlar (Tablo 6). Irak'ın durumu ise Amerikan işgalinin tozbulutu arasında bilinmemektedir.

Tablo 6: MENA ülkelerinin 2011 iktisadi özgürlük endeksine göre dünya ve bölge sıralaması

Dünya sırası	Bölge sırası	MENA Ülkeleri	Toplam skor
10	1	Bahreyn	77,7
27	2	Katar	70,5
34	3	Umman	69,8
38	4	Ürdün	68,9
43	5	İsrail	68,5
47	6	BAE	67,8
54	7	S. Arabistan	66,2
61	8	Kuveyt	64,9
89	9	Lübnan	60,1
93	10	Fas	59,6
96	11	Mısır	59,1
100	12	Tunus	58,5
127	13	Yemen	54,2
132	14	Cezayir	52,4
140	15	Suriye	51,3
171	16	İran	42,1
173	17	Libya	38,6
?	?	Irak	?

Kaynak: Heritage-WSJ, 2011.

80 – 100 Tam özgür
70 – 79,9 Oldukça özgür
60 – 69,9 Orta derecede özgür
50 – 59,9 Oldukça özgür değil
0 – 49,9 Tam özgür değil

5.2. Küresel Yolsuzluk Endeksi

Uluslararası Şeffaflık Kurumu (Transparency International, TI) her yıl dünya ülkelerini; siyasal partiler, parlamento, iş dünyası, polis, askeriye, mahkeme, okul, hastane gibi kurumlarda ya da sektörlerinde meydana gelen rüşvetleşme ve adalet dışı yani hukuk ve ahlaka aykırı davranışları itibarıyla araştırarak “*Yolsuzluk Algılama Endeksi*” (Corruption Perceptions Index, CPI) adı altında açıklar. Eğer bir ülkenin güvenilirlik puanı yüksekse, bu endeks puanı yükselmekte, dolayısıyla puanı artan ülkelerde yolsuzluğun daha az olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (ters orantılı bir ilişki). Bir başka deyişle; yolsuzluk algılamalarına ilişkin 14 uzmanlık anketini kapsayan CPI endeksinde ülkelere yolsuzluğa kapalı oluşlarına göre 1 ile 10 arasında

puanlar verilmekte olup 10 tam puan yolsuzluğa ‘en kapalı’, sıfır ise yolsuzluğa ‘en açık’ durumu göstermektedir. Örneğin, 183 ülkeyi kapsayan 2011 yılı CPI endeksine göre, dünyada yolsuzluğa hoşgörüsü en az olan (olumlu) ilk üç ülke, 9–10 arasında puan alan Y.Zelanda, Danimarka ve Finlandiya iken; yolsuzluğa en hoşgörülü (olumsuz) ülkeler ise 1–2 puan arasında gidip gelen Somali, K.Kore ve Myanmar’dır.¹⁰

Tablo 7’de CPI değeri, kategori kodu ve tanımı belirtilmiştir. Buna göre, 1-8 puan arasında yoğunlaşan MENA ülkelerinde, genellikle ciddi bir yolsuzluk algısının varolduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: 2011 yılı CPI sonuçlarına göre MENA ülkelerinin kategorik durumu

CPI değeri sınırları	Kategori kodu	Kategori tanımı (ve MENA ülkeleri)
1,0 - 2,9	4	Yolsuzluk algısı çok yüksek (Cezayir, Mısır, İran, Suriye, Lübnan, Yemen, Libya, Irak)
3,0 - 4,9	3	Yolsuzluk algısı yüksek (Umman, Kuveyt, Ürdün, S.Arabistan, Tunus, Türkiye, Fas, Cibuti)
5,0 - 7,9	2	Yolsuzluk algısı düşük (Katar, BAE, İsrail, Bahreyn)
8,0 - 10,0	1	Yolsuzluk algısı çok düşük (Bu grupta hiçbir MENA ülkesi yok!)

Kaynak: Transparency International, 2011.

2011 yılı *küresel yolsuzluk raporunu* 183 ülkeden oluşturan TI, MENA bölgesi için şu sayısal bulguları sunmaktadır: Körfez ülkeleri ve İsrail 5–8 puan arasında kalarak, dünyanın görece yolsuzluğa ‘en kapalı’ ülkeleri iken, yine İran, Libya, Yemen ve Irak ise 1,0–2,1 puan arasında ‘en açık’ ülke ünvanını almışlardır (2010 yılında 178 ülkeyi kapsayan CPI’ye göre yapılan karşılaştırması için bkz. Tablo 8).

¹⁰ Transparency International (TI), Global Corruption Barometer, 2011, www.transparency.org.

Tablo 8: MENA ülkelerinin 2011 (2010) yolsuzluk algılama endeksine (CPI) göre dünya ve bölge sıralaması

Dünya sırası 2011 (2010)	Bölge sırası 2011 (2010)	MENA ülkeleri	CPI puanı 2011 (2010)
22 (19)	1 (1)	Katar	7, 2 (7,7)
28 (28)	2 (2)	BAE	6,8 (6,3)
36 (30)	3 (3)	İsrail	5,8 (6,1)
46 (48)	4 (5)	Bahreyn	5,1 (4,9)
50 (41)	5 (4)	Umman	4,8 (5,3)
54 (54)	6 (8)	Kuveyt	4,6 (4,5)
56 (50)	7 (6)	Ürdün	4,5 (4,7)
57 (50)	8 (6)	S. Arabistan	4,4 (4,7)
73 (59)	9 (9)	Tunus	3,8 (4,3) ¹
80 (85)	10 (10)	Fas	3,4 (3,4)
100 (91)	11 (11)	Cibuti	3,0 (3,2)
112 (98)	12 (12)	Mısır	2,9 (3,1)
112 (105)	12 (13)	Cezayir	2,9 (2,9)
120 (146)	14 (16)	Iran	2,7 (2,2)
129 (127)	15 (14)	Suriye	2,6 (2,5)
134 (127)	16 (14)	Lübnan	2,5 (2,5)
164 (146)	17 (16)	Yemen	2,1 (2,2)
168 (146)	18 (16)	Libya	2,0 (2,2)
177 (175)	19 (19)	Irak	1,8 (1,5)

Kaynak: Transparency International, 2010 ve 2011.

Konuya bir de dünya bölgeleri açısından yaklaşmak mümkündür: TI'nin yayımladığı *2010 Küresel Yolsuzluk Barometresi*'ne göre, dünya genelinde son üç yılda yolsuzluk gittikçe artmakta; yolsuzluğa en açık ülkeler Sahra-altı Afrika, Rusya ve çevresi (Kafkaslar, Orta Asya) iken, en kapalı bölgeler ise AB ve K. Amerika ülkeleri olmaktadır. (Bu durum 100 puan üzerinde gösterilmektedir. MENA %57 puanla yolsuzlukta dünya ortalamasına yakındır. Yolsuzluğa en kapalı bölgeler AB ve Kuzey Amerika'dır. (Bkz. Tablo 9.)

Tablo 9: 2010 Küresel yolsuzluk barometresine göre dünya bölgeleri

Dünya bölgeleri	Yolsuzluk puanı Puan düştükçe (arttıkça) yolsuzluğa açıklık derecesi artmaktadır (kapalılık derecesi azalmaktadır).
Avrupa Birliği	73
Kuzey Amerika	67
Sahra-altı Afrika	62
MENA	57
Batı Balkanlar + Türkiye	57
Latin Amerika	51
Asya-Pasifik	47
Ortalama	56

Kaynak: Transparency International, 2010.

5.3. Küresel Barış Endeksi

Dünyadaki şiddet tehlikesine dikkat çekmek, toplumları hükümetlerle birlikte barışçıl tavırlara teşvik etmek ve küresel barış gelişmelerini ‘hava durumu’ gibi raporlamak amacıyla kurulan Ekonomi ve Barış Enstitüsü (IEP, Sidney) “*Küresel Barış Endeksi*”ni (global peace index, GPI) yayımlamaktadır. GPI; devam eden iç ve dış çatışmalar, toplumda güven ve güvenlik, askerileşme olmak üzere üç dar kategoriden ve toplumsal suç, organize suç-terör, şiddete dayalı suç düzeyi, siyasal istikrarsızlık, askerileşme potansiyeli gibi 23 tane nitel-nicel alt göstergeden oluşmaktadır. IEP’nin 153 ülkeli 2011 Küresel Barış Endeksi sonuçlarına göre,¹¹ dünyanın en barışçıl ilk üç ülkesi 1,1–1,2 puanla İzlanda, Yeni Zelanda ve Japonya olup onların yakın takipçileri ise İskandinav ülkeleridir. En çatışmacı ve suç eğilimi en yüksek ilk üç ülke ise, 3,3–3,2 puanla Sudan, Irak ve Somali’dir. Türkiye ise, 2,41 puanla dünya 127.si olmuştur. MENA bölgesinde en ‘rahat’ ülkeler Körfez ülkeleri iken, en çatışmalı ülkeler ise Libya, İsrail ve Irak görünmektedir (Tablo 10).

¹¹ Institute For Economics and Peace (IEP), Global Peace Index (GPI): 2011 Methodology, Results and Findings, Sidney, 2011.

Tablo 10: MENA ülkelerinin 2011 küresel barış endeksine (GPI) göre dünya ve bölge sıralaması

Dünya sırası	Bölge sırası	MENA ülkeleri	GPI puanı
12	1	Katar	1,40
29	2	Kuveyt	1,67
33	3	BAE	1,69
41	4	Umman	1,74
44	5	Tunus	1,77
58	6	Fas	1,89
64	7	Ürdün	1,92
73	8	Mısır	2,02
101	9	S.Arabistan	2,19
116	10	Suriye	2,32
119	11	İran	2,36
123	12	Bahreyn	2,40
129	13	Cezayir	2,42
137	14	Lübnan	2,60
138	15	Yemen	2,67
143	16	Libya	2,82
145	17	İsrail	2,90
152	18	Irak	3,30
92		<i>Ortalama</i>	2,23

Kaynak: IEP, GPI 2011.

5.4. Küresel Rekabet Endeksi

Dünya Ekonomi Forumu (WEF), 2005'ten beri, dünya ülkelerinin rekabet edebilirlik derecesini saptamak üzere “*Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi*” (Global Competitiveness Index, GCI) yayımlamaktadır. Hareket noktası, insan ve teknoloji gücüne dayalı olarak, bir ülkenin verimlilik-etkililik düzeyini saptayacak şekilde kurumlar, politikalar ve etmenlerden oluşan bir rekabet paketini oluşturmaktır. Buna göre, rekabet paketi üç ana ve on iki ikincil bölümden oluşmaktadır:

i-Temel gerekler (kurumlar, altyapı, makro iktisadi çevre, sağlık ve temel eğitim);

ii-Verimliliği geliştirme (yüksek eğitim, mal- emek-finans piyasası, teknolojik hazırlık, piyasa büyüklüğü);

iii-Yenilik ve karmaşıklık etmenleri.

WEF'in 2010–11 dönemi *küresel rekabet raporuna* göre,¹² izlenen 139 ülke arasında dünya lideri (ABD değil) 5,63 puanla İsviçre'dir. Onu küçük farklarla İsveç, Singapur, ABD, Almanya ve Japonya izlemektedir. Türkiye 4,25 puanla dünyada 61. sırada yerlamaktadır. MENA liginin liderleri ise Katar, S.Arabistan ve İsrail'dir. Ligde 'küme takımlar' ise Lübnan, Suriye ve Libya'dır (Tablo 11).

Tablo 11: MENA ülkelerinin 2010 küresel rekabet endeksine (GCI) göre dünya ve bölge sıralaması

Dünya sırası	Bölge sırası	MENA ülkeleri	GCI puanı
17	1	Katar	5,10
21	2	S. Arabistan	4,95
24	3	İsrail	4,91
25	4	BAE	4,89
32	5	Tunus	4,65
34	6	Umman	4,61
35	7	Kuveyt	4,59
37	8	Bahreyn	4,54
50	9	Malta	4,34
65	10	Ürdün	4,21
69	11	İran	4,14
75	12	Fas	4,08
81	13	Mısır	4,00
86	14	Cezayir	3,96
92	15	Lübnan	3,89
97	16	Suriye	3,79
100	17	Libya	3,74

Kaynak: WEF, GCI 2011.

5.5. İnsani Gelişmişlik Endeksi

Bir ülkenin refah ve mutluluğunu ölçme konusunda günümüzde en 'iddialı' endeks, BM'ye bağlı UNDP biriminin hazırladığı "*İnsani Gelişme Endeksi*" (Human Development Index, HDI) sayılmaktadır. HDI'nın sacayakları "beklenen ömür", "yetişkin okur-yazarlık oranı", "okul kayıt oranı", "kişi başına gelir"dir. "0" ile "1" arasında bir değer alan bir ülke,

¹² Klaus chwab, World Economic Forum (WEF), *The Global Competitiveness Report 2010–2011*, Geneva, 2010, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010–11.pdf

sıfırdan bire doğru gittikçe insani gelişmesi artmakta, birden sıfıra doğru geriledikçe insani gelişmesi azalmaktadır. UNDP'nin ikiyüze yakın ülke bazında hazırladığı 2010 HDI istatistiklerine göre,¹³ en yüksek gelişme kaydeden ilk üç ülke Norveç (0,938), Avusturalya (0,937) ve Yeni Zelanda (0,907) olmuş; onu az farkla ABD izlemiştir. Türkiye, 0,639 puanla dünyada 83.sırada yer bulmuştur. Dünya ortalamasının 0,624 ve OECD ortalamasının 0,879 olduğu küresel HDI sıralamasına göre, en yüksek insani gelişme ortalaması 0,878 ve en düşük insani gelişme ortalaması 0,386 iken MENA konusunda bir fikir verebilecek Arap devletlerin ortalaması ise 0,588 olmuştur (Tablo 12).

Tablo 12: MENA ülkelerinin 2010 insani gelişme endeksine (HDI) göre dünya ve bölge sıralaması

Dünya sırası	Bölge sırası	MENA ülkeleri	HDI puanı
En yüksek HDI grubunda 1–42 arası ülke			
15	1	İsrail	0,872
32	2	BAE	0,815
38	3	Katar	0,803
39	4	Bahreyn	0,801
Yüksek HDI grubunda 43–85 arası ülke			
47	5	Kuveyt	0,771
55	6	S.Arabistan	0,752
70	7	İran	0,702
81	8	Tunus	0,683
82	9	Ürdün	0,681
84	10	Cezayir	0,677
Orta HDI grubunda 86–127 arası ülke			
101	11	Mısır	0,620
111	12	Suriye	0,589
Düşük HDI grubunda 128–169 arası ülke			
133	13	Yemen	0,439
147	14	Cibuti	0,402
154	15	Sudan	0,379

Kaynak: UNDP, HDI 2010.

¹³ UNDP, Human Development Report 2010: Human development statistical tables, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Tables_reprint.pdf

6. Sonuç: Değerlendirmeler

Öyle anlaşılıyor ki; ülkelerin çeşitliliğine, uygarlaşma düzeyine, sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmişlik yapısına, vb. bakıldığında, dünyanın en melez yüzü ve karışık bölgesi olarak özellikle “MENA” dikkat çekmektedir. “MENA”nın ne “mana”ya geldiği araştırılmak istendiğinde, bu çalışmada yapıldığı gibi, yöntemlerden biri olarak, bu bölgeyi çeşitli makro iktisadi göstergelere göre ve dünya ölçeğindeki bazı endekslere göre bir karşılaştırmaya tabi tutmak gerekmiştir.

MENA'nın manası, nereden ve nasıl bakıldığına göre değişmekle birlikte, makro iktisadi açıdan denilebilir ki; MENA ülkelerinde genel bir istikrarsızlık, iktisadi özgürlük açısından bir tatminsizlik, barış ve huzura duyulan özlem, şehirleşme ikilemleri, geniş bir tabana yayılmış yoksulluğa karşı belirli zümrelerce yönetilen bir servet-refah varlığı, süregelen bir geri kalmışlığın yanında petrol ülkelerinin yükselen ekonomiler arasına girmek için gösterdiği bir rekabet ivmesi gibi durumlar sözkonusudur.

Bu bağlamda MENA aslında dünya ekonomisinin –her an kayabilecek türden- ana eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü dünyanın en büyük petrol arzı da, gelişmiş kapitalist devletlerin pahalı silahlarına ve ileri teknolojilerine gösterilen en büyük talep de bu bölgede oluşmaktadır. İşte o yüzden ki, bu eksenin herhangi bir şekilde kayması halinde, dünya ekonomisinde konojontürel dalgalanmalar (istikrarsızlıklar) beklentisi başlayabilmekte ve sözkonusu kötümser beklenti bir dramatik gerçeğe dönüşebilmektedir. Bundan dolayı, MENA'nın bağımlı olduğu ve MENA'ya bağımlı olan tüm ülkeler bu gelişmelerden payını almıştır (ve almaya da devam edecektir). Ekonomi-politik tarih arşivinde (gelecekle ilgili projeksiyonlarda) bir çok örnek bulunabilir.

MENA'nın geleceği nerede aranabilir? Bu konuda ‘anahtar entegrasyon projeleri’nin bir rolü var mıdır? Şu anda birçoğu etkin (aktif) ya da edilgen (pasif) bölgesel nitelikte bazı iktisadi ve siyasal projeler (OPEC, ECO, İSEDAK, Arap Para Fonu, vb.) mevcuttur ve bunların MENA'nın bazı aşırılıkları için “fren”, bir takım çıkarlarına ulaşabilmesi için de “gaz” etkisi sağladığı ileri sürülebilir.

MENA sahip olduğu mevcut ve potansiyel kaynaklar itibarıyla ileride daha birçok dış (bölgesel) entegrasyon projesine sahne olabilir. Ama bunun, kalkınma bağlamında iç (ülke-içi) entegrasyonunu henüz tam olarak

sağlayamamış ve aynı zamanda küresel kapitalizmin jandarması ABD'nin elindeki 'ip' ile kuyuya girip çıkmayı alışkanlık haline getirmiş ülkelerce -doğru ve etkili bir şekilde- gerçekleştirilebileceği kuşkuludur. Yine de, MENA'yı, Türkiye'nin öncülüğünde ya da katkısıyla hayata geçirilebilecek “Orta Doğu Su Barışı Projesi”, AB'nin yedeğinde yeni “Akdeniz Birliği”, “Serbest MENA Ticaret Bölgesi”, “Orta Doğu Gümrük Birliği” ve hatta “MENA Ortak Pazarı” gibi oluşumlar bekleyebilir. Tüm bu gelişmeler, eğer iç savaşlar ya da su-petrol-nükleer silah krizi kaynaklı bölgesel savaşlar çıkmazsa, MENA ülkelerinde iç ve dış dinamikleri harekete geçirerek bölgesel kalkınma, barış ve istikrarına hizmet edebilir.

Öte yandan, bir süredir MENA bölgesinde-Arap altbölgesinde cera-yen eden demokratikleşme yönündeki değişim-dönüşüm ve onu simgeleyen -moda deyimle- “Arap baharı” makro iktisadi ve küresel endekslere de yansıtılmalıdır. Aslında hemen hatırlatmak gerekir ki, Arap baharının doğduğu ve geliştiği ilk ülkeler, yolsuzluk başta olmak üzere, insani gelişme sorunun üst düzeyde seyrettiği (Cezayir ve Mısır gibi) ülkelerdir. Buna göre, toplumsal başkaldırlara sahne olan (ve hatta ‘demokrasi havariliği’ yapan bir takım Batlı ülkelerce desteklenen) ‘Arap baharı ülkeleri’nde ‘yükselen demokrasi talebi’, salt rejim liderlerinin değiştirilmesini değil, aynı zamanda ve daha çok, artan milli gelirin hakça bir şekilde tabana yayılmasını, yolsuzluğun ve askeri harcamaların azaltılmasını ve yoksul kesimler için daha fazla kamu harcaması yapılmasını da kapsamalıdır.

Bu zor dilekler, başta Arap dünyası olmak üzere, Türkiye dâhil tüm MENA ülkelerinde hükümetlerin daha fazla ve ısrarla iktisadi özgürlüğü genişletmeleri fakat sömürü ilişkilerine sert yaptırımlar getirmeleri; bölgesel çıkar çatışmalarını militarist yöntemler yerine barış müzakereleriyle çözmeye çalışmaları; ekonomilerini yolsuzluğa kapatacak mekanizmaları uygulamaları; insani gelişmişlik düzeylerini yükseltmek bakımından rekabet etmeleri için de geçerlidir. Ancak dilekler, somut ve uygulanabilir politikalara ve planlara dönüştürülürse işe yarayacaktır.

Batı dünyasının ve ona eklemlenen Türkiye'nin “Arap baharı” karşısında ne kadar heyecan duyduğu bir gerçektir. Bize göre, şu tür gelişmeler olursa, akli ve vicdani olarak daha fazla heyecan ve memnuniyet duyulacaktır. Örneğin; İsrail için “infial” ve Filistin için ise “intifada” gerekçeleri tümüyle ortadan kalkarsa... Zengin Körfez ülkeleri, petrol gelirlerinin bir bölümünü, aynı din ve milliyet şemsiyesi altında buldukları Irak'ın -

ABD işgali yüzünden en az bir yüzyıl geriye gitmiş bir ülkenin- maddi ve manevi kayıplarının telafisinde kullanırlarsa... MENA bölgesindeki kalıcı istikrar, güvenlik, barış ve refah arayışlarının “Arap saçı”na dönüşmemesi için bizatihi bölge ülkeleri –küresel sahalarda ‘oyuna gelmek’ ya da ‘oyunu seyretmek’ değil ‘oyun kurmak’ ya da ‘oyuncu olmak’ adına- ortak ve cesur inisiyatif alırlarsa... İşte o zaman MENA, aradığı gerçek ‘mana’ya kavuşmuş olmaz mı? Ve ayrıca, bu ‘mana’, acaba ‘Arap baharı’ndan daha mı az kıymetli olur?

EK-A. MENA bölgesinin sınırları

KAYNAKÇA

- Ali, A.Ali and İbrahim A.Elbadawi. “Poverty in the Arab World: The Role of the Inequality and Growth”, İsmail Sırageldin (Ed.), *Human Capital: Population Economics in the Middle East*, I.B.Tauris, London, 2002, pp. 62–96.
- Bibi, Sami and Mustapha K. Nabli. “Equity and Inequality in the Arab Region”, ERF-Economic Research Forum (Cairo), *ERF Policy Research Report*, PRR No. 33, February 2010, pp. 1–29.
- Institute For Economics and Peace (IEP). *Global Peace Index (GPI): 2011 Methodology, Results and Findings*, Sidney, 2011, <http://www.visionofhumanity.org>. Erişim tarihi: 28.6.2011
- Kalaycı, İrfan. *‘Avrupalı Türkiye’ Ekseninde Orta Doğu’nun Ekonomi Politikası*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2008.
- Miller, Terry and Kim R. Holmes. *2011 Index of Economic Freedom: Promoting Economic Opportunity and Prosperity*, (A.B.Kim, B.Riley, J.M. Roberts ve C. Walsh’ın katkısıyla), The Heritage Foundation-The Wall Street Journal, 2011.
- Schwab, Klaus. World Economic Forum (WEF), *The Global Competitiveness Report 2010–2011*, Geneva, 2010, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_CompetitivenessReport_2010–11.pdf. Erişim tarihi: 28.6.2011
- Transparency International (TI). *Global Corruption Barometer, 2010*, www.transparency.org. Erişim tarihi: 20.06.2011
- Transparency International (TI). *Corruption Perceptions Index 2011*, www.transparency.org. Erişim tarihi: 18.02.2012
- UNDP. *Human Development Report 2010: Human development statistical tables*, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Tables_reprint.pdf. Erişim tarihi: 25.6.2011
- World Bank. “Middle East and North Africa (MENA)”, <http://data.worldbank.org/region/MNA>. Erişim tarihi: 24.06.2011